ISSN 1312-2142

СЧЕТОВОДНА ПОЛИТИКА

НОВИ ПРИНЦИПИ И ПОДХОДИ В СЧЕТОВОДСТВОТО

Списание за прилагане на международните счетоводни и одиторски стандарти в България

ЗА СИЛАТА НА СРАВНЕНИЯТА

НОВИ ИЗИСКВАНИЯ ПРИ ОПОВЕСТЯВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ ЗА СВЪРЗАНИТЕ ЛИЦА

ПОСЛЕДНИТЕ ПРОМЕНИ В СТАНДАРТИТЕ ЗА ФИНАНСОВИ ИНСТРУМЕНТИ

ПРОЗРАЧНОСТТА НА ОДИТОРСКИТЕ ФИРМИ

ПРОЯВИ НА МОДЕРНА ОРГАНИЗАЦИЯ И СЧЕТОВОДСТВО В ДЕЙНОСТТА НА ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ ФИРМИ ВЪВ ВИДИН И САМОКОВ ПРЕЗ XIX В.

ТЕСТ ЗА ПРОВЕРКА НА ЗНАНИЯТА ПО МСФО

3-4 | 2010

Прояви на модерна организация и счетоводство в дейността на възрожденските фирми във Видин и Самоков през XIX в.

Доц. д-р Иван Русев

По време на своята обиколка из българските земи през 60-те години на XIX в. възрожденецът д-р Иван Богоров посещава и прави един увлекателен пътеписен разказ за дунавския град Свищов. Описвайки маазите (търговските и складовите сгради) на свищовското пристанище, той отбелязва следната интересна подробност: *„При вратата на тия маази ся намира една малка стаичка, колкото да седне един писар, преградена с джамове, дето стоят писалището и тефтерите на търговеца. Накъсо да речем, в Свищов не е мъчно на едного човека да си искарва насъщний хляб, стига само той да има потребна опитност, която са изисква както на таз пияца"*[1].

Ако вникнем в думите на д-р Иван Богоров, *„потребната опитност"*, нужна за доброто препитание в Свищов, безспорно включва и знания по счетоводство — малката стаичка за писалището и тефтерите на търговеца е именно *„полето"* за тяхната изява на пристанището, където по традиция се върти най-оживената търговия. Впрочем счетоводни знания са необходими за успешната търговия във всеки важен търговски и пристанищен център по р. Дунав през възрожденската епоха. За д-р Богоров *„Свищов е най-търговското място от крайдунавските градове"*[2], но своите търговски достойнства имат и другите пристанища, като се започне с първото голямо пристанище на българския бряг, когато се пътува по течението на реката — **Видин**.

По търговското си значение Видин е сравним със Свищов, а по

важния си административен статут, особено в ранно-османската епоха, може да бъде сравнен с друг голям дунавски център — Русе. Всичко това предполага условия за проникване в града на търговската модерност — поява на търговски сдружения, използване от страна на местните търговци на кореспонденция, на счетоводство, на реклама и т.н., която особено през XIX в. е добре документирана.

Но началните *„уроци"* по модерна търговска дейност видинци получават от дубровничаните. Добре известно е, че търговците на Дубровник познават и прилагат модерното счетоводство, търговското дружество, кореспонденцията и пр. и че в първите векове на османското владичество те получават привилегии от страна на Високата порта и създават множество свои колонии в балканските владения на империята, включително и в българските земи[3]. Още тогава дубровничани превръщат Видин в една от опорните точки на търговията си на Балканите и изграждат в града свое представителство. През него минава пътят на дубровнишките търговци към пазарите на Влашко. Тези позиции на дунавския град се запазват чак до XVIII в. Документи от архива на Дубровник от онова време сочат, че той заема второ място по важност в дубровнишката търговия, отстъпвайки само на Русе, но далеч изпреварвайки Пловдивския край и София[4].

Друго търговско направление, в което се включва Видин още през Късното Средновековие, е това към Централна Европа. През XVI и XVII в. градът се утвърждава като важно пристанище за износ и внос на стоки във и от Влашко, Трансилвания и Унгария. Търговците от Видин присъстват дейно в тази търговия, която на практика играе посредническа мисия в търговското общуване на българските земи с Централна Европа. Всъщност, това е също един от ранните пътища за проникване в дунавския град на търговската модерност. Сведенията за видинчани, участвали в този търговски трафик, са сравнително оскъдни, но все пак могат да бъдат открити такива в чуждите архиви. Според Кондиката на Гръцката компания в трансилванския град Сибиу през 1642 г. търговец на име Константин *„Видинлията"* е член на управителното тяло като съдебен заседател — престижен пост, който предполага притежаването на добра за времето юридическа компетентност[5].

Османските документи от средата и третата четвърт на XIX в. предлагат обилна информация за наличието на **счетоводители** и за воденето на **счетоводство** във Видин по онова време, за възниква-

нето и операциите на множество **търговски дружества** — както с местно, така и с *„европейско"* участие, за **Видинското търговско съдилище**, за неговата средищна и значима дейност в целия регион.

Официално прошение (*„арзухал"*) с дата 2 януари 1863 г. е подписано от *„счетоводителя"* Шабатай и с него той моли меджлиса на Видинския еялет (областен съвет) да му бъде разрешено отново да отвори пивницата, която държал, твърдейки, че тя била затворена неправомерно[6]. Подобен официален документ от 4 август 1863 г. е изготвен от *„главния счетоводител във финансовата служба на Ниш"* и е адресиран до валията на Видин[7]. В градовете с равен или по-висок административен статут от Ниш в балканските провинции на Османската империя (Видин, Русе, София, Пловдив, Сливен, Варна и др.) със сигурност по онова време също е имало такива финансови служби и такива длъжности — *„главен счетоводител"*.

Впрочем за *„сметководителя на Видин"* се споменава в друг османски документ от 17 януари 1876 г. Към него се обръща каймакамът (околийският управител) на Лом, известявайки го, че се е появил нов кандидат, готов да предложи по-високи изкупни цени за държавните зърнени храни[8].

С *„арзухал"* от 8 септември 1873 г. до мутасаръфа (окръжния управител) на Видин кръчмар от града моли да бъдат разгледани неговите сметки и тези на *„съдружника му Кръстьо от махалата Кум баир"*[9].

Сведенията за търговските дружества от Видин и околността най-често са съпътствани с финансови спорове и с търсене намесата на държавните институции при тяхното разрешаване. През август 1851 г. съдружници, търговци на добитък от Враца, се обръщат за съдействие към мутасаръфа на Видин по повод възникнал финансов спор[10]. От октомври 1866 г. датира сведение за 8 души търговци съдружници, от които е конфискувана и продадена на търг *„контрабандна каменна сол"*. Това *„дружество"* (в документа се използва именно такова понятие!) обаче едва ли би могло да се свърже с представата ни за търговска модерност, понеже е доста пъстро по своя състав и включва както българи, така и турци и цигани[11].

През декември 1871 г. се споменава за някой си Петре Дамян, който като представител на *„търговска компания"* е задължен да достави известно количество царевица за държавни нужди[12]. А през януари 1875 г. се урежда финансов спор на търговско дружество във Видин с участието на *„молла Осман — продавач на дъски,*

и бръснаря Ибрахим (двамата от Видин) и техния кредитор — австрийски поданик"[13].

Има достатъчно данни, които доказват, че през XIX в. видинските търговци познават и прилагат в своята практика договорното право. С 3 броя *„конторати"* (договори), подписани от търговеца Митре, той се задължава да достави на търговско дружество в *„град Якова"* (Джаковица — по онова време австрийски град край Косово) вълна, закупена от казите Видин и Белоградчик[14]. През април 1875 г. търговец, съдружник в *„компания за търговия с овце"*, получава от градската каса в Лом немалката сума от 25 000 гроша, явно за закупена от неговата компания стока[15].

През 60-те и 70-те години на XIX в. в най-надеждна инстанция за решаване на споровете между търговците и съдружниците в дунавския град се превръща Видинското търговско съдилище. Запазен е *„дефтер"* на съда с начална дата 4 октомври 1868 г., в който са включени писмени заповеди, постъпили в него за известен период от време[16]. По-късен *„дефтер"* на съдилището с начална дата 13 март 1871 г. се отнася за *„издаването на различни документи и оформянето на търговски договори между християни, мюсюлмани и евреи"*[17].

В други османски документи от 70-те години на XIX в. се споменават още любопитни подробности за съществуването и дейността на Търговския съд във Видин: на 17 юни 1870 г. *„председателят"* на съдилището получава *„тезкере"* от финансов чиновник; сведения за приходи, реализирани през 1871 г. под формата на глоби; за документация на дело, свързано с *„довери-тели"* на австрийска търговска компания; за уреждане дълга на обявен в несъстоятелност месар от Враца на име Тодор към белгийския консул; с *„телеграфнаме"* (телеграма) от 20 август 1873 г. *„секретарят"* на съда и неговите *„пълномощници"* информират председателя за тяхното завръщане от Враца; през декември 1873 г. председателят на съда коментира пред търговците текущата цена на газта; през януари 1874 г. същият налага запор на имуществото на жител на Оряхово, който е длъжник на австро-унгарски гражданин; през декември 1874 г. в съда е заведена жалба във връзка със спор между съдружниците Георги и Ахмед Неджати от Севлиево; през януари 1875 г. *„пълномощник"* на търговско дружество с името Юда предявява пред съда претенции към българин от с. Дражинци, Белоградчишка каза (околия); преписка от март 1875 г. между председателя на съда и колегата му председател на Търговския съд в София (някой си Илия — очевидно тогава

българин заема поста в този град!) във връзка със задълженията на обявен в несъстоятелност видински търговец; писмо от 11 май 1875 г. на заместник-председателя Мустафа по повод издирването и задържането на изпаднал в несъстоятелност жител на Белоградчик; удостоверения от 1875 г. пред председателя на съда за получени известия за отлагане плащането на дългове; през януари 1876 г. *„съветът на съда"* назначава нов член — някой си *„Осман ефенди"*; за дело, водено през март 1876 г. между български търговец от София и австро-унгарски гражданин и пр.[18]

Всички тези интересни сведения очертават важното значение на Видинското търговско съдилище и неговата активна дейност през последното десетилетие преди Освобождението (1878 г.). Особено впечатляват разширеният му състав, включващ *„председател"*, *„заместник-председател"*, *„секретар"*, *„членове"*, *„пълномощници"*, а също организацията (*„съвет на съда"*) и официалното общуване (с телеграми — най-модерното комуникационно средство тогава!) между неговите служители. Впечатлява и големият териториален обхват, който тази институция покрива — от близките Белоградчик, Оряхово и Лом до доста по-отдалечените Враца, Севлиево и София, търговци и фирми от които очевидно редовно присъстват в пристанищния град. Видинското търговско съдилище се явява не просто едно формално *„приложение"* на разпоредбите на Османския търговски закон, а е орган, който веднага след създаването си работи на пълни обороти. Дори сам по себе си този факт е особено показателен за интензивната търговия във Видин и в региона и за нейните модернистични потребности през епохата.

Липсват сведения докога точно съществува Видинският османски търговски съд, но най-вероятно неговият края настъпва по време на Руско-турската война от 1877—1878 г. Така например, знае се със сигурност, че Търговското съдилище в недалечния Лом е закрито в началото на м. юни 1877 г., а причина за това стават военните действия[19].

През първата половина на XIX в. е създадена търговската фирма на видинските първенци **Шишманови (Шишманоглу)**, която много бързо развива активна търговска дейност по направлението Централна Европа — Дунавска България и по този начин се превръща в един от главните проводници на европейската търговска модерност на българския пазар през епохата. Петър Ников, разкривайки подробности за Шишмановци и за тяхната търговия въз основа на открити

от него оригинални документи в австрийските архиви, лансира интересната хипотеза, че това видинско семейство се родее с последната българска царска династия[20]. И дори най-големите скептици едва ли биха могли да отхвърлят категорично и окончателно това предположение на историка.

Най-старият известен представител на рода е Емануил Йоан Шишманоглу — едър търговец и банкер, търгувал с австрийски стоки. Емануил има четирима сина: Срацимир (Страшимир), Петрак (починал през 1848 г.), Александър и Димитър (роден през 1833 г.), и няколко дъщери. Търговската фирма на Шишмановци съществува от началото на 30-те години на XIX в. (най-вероятно от 1831 г.). Важен повратен момент в нейната дейност е 1835 г., когато бащата и синовете придобиват австрийско поданство, а с него и покровителството на централноевропейската монархия и ползването на всички договорни улеснения за търговията на нейните поданици в Османската империя. Разразил се в средата на 40-те години скандал между Шишмановци и видинския валия, както и своевременната намеса на австрийския посланик в Цариград в тяхна подкрепа показва, че фирмата вече се е утвърдила като много важна за австрийската дунавска търговия[21].

Фирмата на Шишмановци развива търговия в един доста широк периметър, изграждайки свои клонове и представителства в няколко селища. През 40-те години организацията на търговската й дейност се поема изцяло от синовете, понеже бащата е вече на преклонна възраст: Петрак и Александър работят във Видин, а Срацимир се установява в Темешвар, където дружеството поддържа свой клон и склад и откъдето препраща към Видин колониални стоки. В дунавския пристанищен център Лом Шишмановци също имат свой клон и комисионери — Илия Цанов, син на х. Томаки и Перо Гарашанин, племенник на известния сръбски политик от онова време. Поради пречки, създадени от страна на властите, в навечерието на Кримската война (1853—1856 г.) ломският клон на фирмата е ликвидиран, комисионерите — прогонени, а нанесените й загуби възлизат на немалката сума от 2000 гроша. Враждебните действия на турските управници принуждават Александър Шишманов да пренесе през 1855 г. седалището на търговската къща от Видин в Свищов. Срацимир Шишманов остава начело на клона на фирмата в Темешвар[22].

Фирмата на Шишмановци се утвърждава като носител на модерността в българската възрожденска търговия не само благодарение

на обстоятелството, че е в преки контакти с австрийския пазар, а и поради безспорно просветното отношение на братята съдружници към търговската дейност. Известно е, че Срацимир е притежавал богата библиотека[23]. Интересна е съдбата на най-малкия брат — Димитър, впоследствие също съдружник във фирмата. Димитър, който е баща на един от големите интелектуалци на *„Следосвобожденска"* България проф. Иван Шишманов, следва и завършва Търговската академия в Темешвар. След това се установява за кратко във Видин, а за много по-дълго в Свищов, където освен разнообразните културни занимания (писател, читалищен и театрален деец, учител), които практикува в дунавския град, се отдава на търговия и на комисионерство. Димитър става представител на австрийски фирми, обикаля из панаирите по българските земи и през 1871 г. дори пътува до *„далечните"* Добрич и Варна. През 1873 г. по австрийски образец той основава в Свищов първото българско търговско училище. На следващата година е назначен на държавна длъжност, която определено изисква и счетоводни познания — *„беледийски ковчежник"* (*„сандък емини"*). През лятото на 1875 г. е поканен за учител в родния си Видин (да преподава немски и турски езици) с годишна заплата от 9000 гроша. Димитър Шишманов приема поканата с нескрита радост и удовлетворение за полученото признание, но през есента на същата година умира[24].

Събитията във връзка с Руско-турската война от 1877—1878 г. (изселване на местното турско население, свиване на пазара и пр.) разстройват стопанския живот и търговията във Видин, но при все това те не замират изцяло. През 1878 г. в града и района продължават да действат няколко търговски дружества, които внасят предимно австрийски и английски произведения и колониални стоки, а изнасят зърнени храни и суровини. Сред тях са фирмите на Цеко Ванциов, хаджи Йончо Русков, хаджи Петко Петкович, Йозеф Капон, *„Пинкас и синове"*, Тусциу Мола Азик, П. С. Нисим Калеф и др.[25]

В западните български земи се откроява още един важен стопански център с ярки прояви на търговска и счетоводна модерност през епохата на Възраждането — **Самоков**. Впрочем има една интересна еврейска фамилия от онова време, свързана както с Видин, така и със Самоков, през призмата на чиято добре документирана фамилна история (запазена е нейната семейна *„Хроника"*) много отчетливо могат да се проследят процесите на проникване и налагане на модернис-

тичните търговски явления в българските земи, най-вече в Самоков и в прилежащия му район. Това е фамилията **Арие**.

„Биографията (Хрониката) на семейство Арие" съдържа 2400 ръкописни страници, писана е в течение на 32 години от Наим и Моше Арие и се отнася за продължителен период от време (1768—1914 г.)[26].

Каква е съдбата на евреите Арие? Най-ранният спомен ги свърза с Виена, където през XVIII в. живеят първите известни представители на семейството. През 1775 г. те са принудени да напуснат и се установяват във Видин, където откриват дюкян. През 1790 г. човек на семейството пътува по търговски дела до Цариград и Бурса. По причина на обир и на притесненията от страна на *„бунтовниците в града против султана"* (хората на видинския аянин сепаратист Осман Пазвантоглу) Арие фалират и се преселват в Самоков.

От *„Хрониката на семейство Арие"* узнаваме интересни подробности за условията, при които протича стопанската и търговската дейност в българските земи през XVIII—XIX в. Допустимата търговска печалба в началото на XIX в. е 20%, а лихвата варира в границите на 15—20%. Лихварството се третира като забранено и дори се преследва от властите, но само привидно, понеже както тогава, така и в следващите години то неизменно се практикува от заможни и предимно близки до управляващия елит стопански дейци и търговци. Сред тях са и Арие, за които търговията, финансовите спекулации и свързаните с тях дейности (като счетоводството например) се превръщат в основни занятия[27].

В самото начало на XIX в. Аврам Арие е назначен за **касиер (счетоводител)** на софийския аянин с фиксирана месечна заплата. Очевидно поради добрите си счетоводни познания представители на фамилията изпълняват тази длъжност в канцеларията на аяните на София и на Самоков чак до 1858 г., когато за касиер-счетоводител на самоковския аянин е назначен българинът хаджи Иван Тонеоглу[28].

През първата половина на XIX в. банкерите в Цариград работят с 2% комисиона за пратените за обмяна пари от други градове на страната. Към средата на века на вътрешния османски пазар лихвата е 9% годишно, а комисионата — 25,5%. По същото време фирмата Арие държи в голямата цариградска банка Камондо 75 000 турски лири, а във Виена — други 250 000 франка[29].

Особено подробни в *„Хрониката"* са данните за дейността на семейната фирма Арие, датиращи от средата на XIX в. (от 40-те години

насетне) и те красноречиво доказват, че именно това е времето, когато тя се утвърждава като една от водещите фирми в балканските провинции на Османската империя. Не остават без нейното присъствие и европейските пазари, особено централноевропейските тържища. През 1842 г. Арие търгуват и се занимават с банкерски операции на панаирите във Виена и Пеща. Разполагат с големи кредити във Виена и Цариград. Използват менителници на крупни суми[30].

През следващата 1843 г. Арие търгуват на панаирите в Пловдив, Узунджово и поддържат свои дюкяни в Самоков, Пловдив и Пазарджик. Отпускат пари под лихва на турски бейове. Член на семейството постъпва на работа в държавната каса. Чрез него фирмата получава привилегията да извършва обмяната на постъпващите в хазната суми от събрани данъци и такси. Реализират се големи печалби. Печалби се отчитат и от лихварска дейност, като дружеството отпуска суми с 20% годишна лихва[31].

Разказвайки за този *„златен"* период от семейната история и от историята на семейната фирма, съставителят на *„Хрониката"* отбелязва следното: *„Аз си спомням, че до 1866 г. моят господин баща отивал в* [държавната] *каса един час сутрин и два часа привечер и затова той получавал 170 гроша на месец. От събраните пари, които влизали в касата, печелел по 5% и това ставало, когато ги пращали в Солун"*[32].

Посочената тук заплата е още едно полезно сведение, ориентиращо относно професионалния престиж и обществения статус на счетоводно-грамотния търговец през епохата. По всичко изглежда, че фирмата Арие добре владее всички инструменти на модерното търговско поведение и това й качество я превръща в предпочитан партньор дори за централната власт. Тя се отчита в края на всяко тримесечие, като издава чекове, платими за събраните суми. Чековете се издават до техния банкер в столицата Цариград на заповед на държавното съкровище. Голяма част от населението в Самоковско (до 60% от селяните) работи или е свързано с тази фирма. Именно през този период напълно основателно Арие се сдобиват с прозвището *„Сарафите"*.

„Хрониката" съдържа подробно описание на дейността на събирателното дружество *„Аврам, Йеуда и Габриел Арие"* през 1845 г., както и за нейните клонове (*„разделения"*) в Самоков, София и Пловдив. Подобно на други крупни фирми на вътрешния пазар по онова време, това дружество постепенно се преориентира към лихварството, а ограничава своите

търговски и производствени инициативи. Сред нейните клиенти кредитополучатели са и много високопоставени особи — турски първенци и управници[33].

Самоковските бейове предприемат действия срещу фирмата, за да си върнат надвзетите лихви, но Арие приемат френско поданство и така, ползвайки се от защитата на капитулациите, те успяват да парират тези искания[34].

Според учредителния договор на дружеството всеки съдружник има на свое име в касата по 4000 турски лири капитал. Събирателното дружество *„Аврам, Йеуда и Габриел Арие"* е ликвидирано през 1854 г. и в специално съставените за целта договори се регламентира разпределението на дружествения капитал, несъбраните вземания и недвижимите имоти. Веднага след това споразумение е образувано ново събирателно дружество и се определя дяловото участие на всеки един от съдружниците в него[35].

По време на Кримската война (1853—1856 г.) фирмата е доставчик на големи количества храни за турските войски, разположени край Силистра и Русе. Пак тогава търгува с бубено семе в Марсилия, но претърпява загуби. Поддържа сват за угояване на едър рогат добитък, продукцията от който пласира в Пловдив и в Одрин[36].

1856-та е тежка година. Цените на житото и на храните са високи: 1 *„кутла"* (= 30 оки) струва 3—4 гроша, а доброкачественото жито се търгува от 30 пари до 1 гр. за ока. Въпреки това фирмата Арие продължава да развива активна дейност в твърде широк периметър: откупува данъци чак от Шкодренския вилает, издава и тегли *„хавалес"* (менителници), открива дюкян в Пловдив, като стоките за него доставя от Виена, а клиентите му са от околността[37].

През този втори период в своето съществуване фирмата Арие открива текуща сметка в банката на Камондо в Цариград с 12% годишна лихва и още 2% *„таудие"* (комисиона). Откупува десятъка на много места из българските земи и работи с пари в оборот, възлизащи на немалката сума от 1 500 000 златни франка[38].

Стопанската активност на самоковската фамилия Арие съдържа един интересен пример, показващ трудното зараждане на индустрията в условията на османската действителност. Фирмата построява висока пещ за топене на желязо с инсталация, закупена директно от Австрия, наема австрийски специалисти и, за да се подсигури в това си начинание, дори кани за съдружник не кого да е, а самоковския каймакам Емин бей, който се включва в съдружието без дялов капитал. Но и това не помага. Много скоро

самият Емин бей се разпорежда пещта да бъде съборена, защото е твърде висока и от нея работниците щели да гледат в харема му. Вероятната причина за разпореждането на каймакама обаче е реакцията на турските бейове, притежатели на мадани в града, които възприемат новото съоръжение като сериозна конкуренция. От тази своя инициатива фирмата губи 300 000 гроша[39].

През 1858 г. дружествените договори на фирмата са преподписани и в тях са определени новите дялови участия на съдружниците. Арие използват собствен транспорт — кираджиите българи Иванчо и Николачо, всеки с по 5—6 коня, които превозват пътници, пари в *„групове"* и фирмената кореспонденция[40].

През 1867 г. дружеството извършва крупна сделка с държавни облигации на Цариградската борса. Зачестилите контакти с европейските пазари налагат необходимостта от усвояване на чужди езици. По инициативата на Арие в Самоков започват да се изучават немски, френски и италиански езици[41].

Към края на 60-те години събирателното дружество Арие прекратява своята дейност поради заболяване на един от съдружниците. В съдружеската каса обаче остава крупна сума в наличност и поради тази причина е създадена нова фирма, която през 1870 г. открива своя банка, занимаваща се с борсови сделки с чуждестранни акции и облигации. Сред кредитополучателите на банката и сега има немалко турци, които не изплащат лихвите си, но, веднъж препатили, Арие не смеят да ги съдят[42].

Фирмата понася големи загуби по време на Руско-турската война от 1877—1878 г., главно поради нереализирани сделки, невърнати заеми, кражби и обири[43].

През 1881 г. султанът издава закон за максимално допустимия размер на лихвата, като надвзетата лихва трябва да се върне. Тази промяна обаче малко засяга Арие, които вече концентрират интересите си предимно в условията на вътрешния български пазар[44]. През 1882 г. вследствие на голямото търсене на свободни капитали в Княжество България, а и поради липсата на банки в София лихвата се покачва до 15—20%[45].

Дейността на самоковската фирма Арие включва още една проява на търговската модерност — рекламата. За нейното навременно приложение е особено красноречив следният пример. През 1870 г. в Самоков почива най-възрастният член на дружеството — Челеби Йеуда Арие. Веднага след това неговите наследници и съдружници разпращат многобройни цирку-

ляри за преустройството на дружеството, наложено от смъртта на Йеуда Арие, както и указания кой от този момент насетне е упълномощен да подписва фирмата. Арие заплащат щедро, за да се разпространи новината. Във всички еврейски вестници, издавани в Цариград, Солун, Йерусалим и Виена, са поместени некролози на починалия, отпечатват се статии, възхваляващи неговите големи *„търговски способности и щедрост"*, неговите заслуги за създаването на фирмата Арие в Самоков, която е представена като *„почтена, солидна, богата и реномирана"*. Материалите за смъртта на Йеуда и за наложените промени в организацията на фирмата са отпечатани не в един, а в няколко поредни броя на различни вестници и списания. И тъй като Арие разчитат на доброто партньорство на крупни фирми от Солун, Цариград и Виена, то рекламите им във вестниците на тези градове са с приоритет. В българската възрожденска преса такива напълно липсват с обяснението, че *„във вътрешността на България* [те] *навсякъде били кредитори"*[46].

Проявите на търговската и счетоводната модерност във *„възрожденски"* Самоков не се изчерпват само с дейността на фирмата Арие. Допълват ги опитите за изграждането дори на такива модерни структури (не само за измеренията на балканския, а и на европейския пазар въобще!), каквито са акционерните дружества. На тях, както и на другите подобни инициативи, проявили се в българските земи през епохата, ще се спрем в следващите статии на рубриката.

БЕЛЕЖКИ

1. Богоров, И. Няколко дена разходка по българските места. София, 2001, с. 11.

2. Пак там, с. 11—14.

3. По-подробно по въпроса в: **Русев, И.** Първи уроци по търговско сдружаване. Българите в търговията на Дубровник и на украинския град Нежин. — сп. *„Счетоводна политика"*, 2008, № 3—4, с. 27—43. Виж посочената там литература и извори.

4. Петров, П. Търговски връзки между Видинския край и Дубровник през XVIII в. Библиотека *„Български Северозапад"* към *„Известия на музеите в Северозападна България"*, Враца, 1991, с. 43.

5. Маслев, Ст. Търговията между българските земи и Трансилвания през XVI—XVII в. София, 1991, с. 111.

6. Опис на османски документи за занаяти и търговия (XVI—XIX в.), запазени в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий". Под редакцията на **Ст. Андреев.** София, 1993, с. 247 (док. 862).

7. Пак там, с. 251 (док. 878).

8. Пак там, с. 582 (док. 2182).

9. Пак там, с. 453 (док. 1667).

10. Пак там, с. 206 (док. 699).

11. Пак там, с. 286 (док. 1022).

12. Пак там, с. 375 (док. 1367).

13. Пак там, с. 519 (док. 1932).

14. Пак там, с. 532 (док. 1984).

15. Пак там, с. 533 (док. 1986).

16. Пак там, с. 308 (док. 1111).

17. Пак там, с. 352 (док. 1283).

18. Пак там, с. 335 (док. 1214), с. 353 (док. 1286), с. 409 (док. 1294), с. 422 (док. 1543), с. 447 (док. 1643), с. 462 (док. 1705), с. 467 (док. 1725), с. 515 (док. 1915), с. 518 (док. 1926), с. 526 (док. 1958), с. 535 (док. 1997), с. 563, 567, 568 (док. 2109, 2121, 2124, 2125), с. 580 (док. 2174), с. 594 (док. 2231).

19. Пак там, с. 596 (док. 2637).

20. Ников, П. Видинските първенци Шишманоглу. — Известия на Историческото дружество в София, № XIII, София, 1933, с. 81—112.

21. Пак там, с. 86, 93—94.

22. Пак там, с. 86, 103—104.

23. Пак там, с. 106.

24. Пак там, с. 86, 106—110; **Шишманов, И.** Първото българско търговско училище на Д. Е. Шишманов в Свищов. — Училищен преглед, Год. VIII, 1903, № 4, с. 349—358; **Шишманов, И.** Баща ми като читалищен и театрален деец. — Училищен преглед, Год. XXVI, 1927, № 2—3, с. 320—333.

25. Каниц, Ф. Дунавска България и Балканът. Историческо-географско-етнографски пътеписни проучвания от 1860—1879 г. Т. I, София, 1995, с. 79.

26. Ешкенази, Е. За хрониката на семейство Арие от Самоков. — Известия на Института по история (ИИИ), 1963, № 12, с. 193—194.

27. Пак там, с. 197 (с. 160—162 от *„Хрониката"*).

28. Пак там, с. 197 (с. 169—171 от *„Хрониката"*).

29. Пак там, с. 197 (с. 193—194; 223—225 от *„Хрониката"*).

30. Пак там, с. 200 (с. 1048—1054 от *„Хрониката"*).

31. Пак там, с. 200 (с. 1073—1074 от *„Хрониката"*).

32. Пак там, с. 201 (с. 1077—1079 от *„Хрониката"*).

33. Пак там, с. 201 (с. 1083 от *„Хрониката"*).

34. Пак там, с. 202 (с. 1135—1149 от *„Хрониката"*).

35. Пак там, с. 202 (с. 1151, 1169—1172, 1175—1176 от *„Хрониката"*).

36. Пак там, с. 199 (с. 635 от *„Хрониката"*).

37. Пак там, с. 198 (с. 357—358 от *„Хрониката"*).

38. Пак там, с. 203 (с. 1193—1198 от *„Хрониката"*).

39. Пак там, с. 204 (с. 1210—1213 от *„Хрониката"*).

40. Пак там, с. 204, 205 (с. 1213—1214, 1270—1274, 1299—1311 от *„Хрониката"*).

41. Пак там, с. 205 (с. 1294—1297 от *„Хрониката"*).

42. Пак там, с. 206 (с. 1343—1347, 1357, 1361, 1366, 1378, 1380, 1390, 1392 от *„Хрониката"*).

43. Пак там, с. 206—207 (с. 1407, 1409, 1410 от *„Хрониката"*).

44. Пак там, с. 202 (с. 1129 от *„Хрониката"*).

45. Пак там, с. 209 (с. 818 от *„Хрониката"*).

46. Пак там, с. 211.

Отговори на теста по МСФО от стр. 41

1.	—	т. В;	6.	—	т. Б;	11.	—	т. А;
2.	—	т. А;	7.	—	т. Б;	12.	—	т. В;
3.	—	т. А;	8.	—	т. В;	13.	—	т. В;
4.	—	т. Б;	9.	—	т. Б;	14.	—	т. А.
5.	—	т. В;	10.	—	т. В;			